LOCUȚIUNI ȘI EXPRESII POPULARE ÎN OPERA LUI SADOVEANU

DE

AL. ANDRIESCU

Fără să se poată vorbi, nici pe departe, de o lipsă de înțelegere și de o receptivitate scăzută față de înnoirile limbii, ale lexicului mai cu seamă, Mihail Sadoveanu prețuiește în gradul cel mai înalt, așa după cum s-a arătat de atîtea ori și după cum a mărturisit singur, bogățiile graiului popular. Aici descoperă scriitorul, urmînd o tradiție binecunoscută în literatura noastră, una din sursele cele mai importante de îmbogățire a limbajului artistic. În observațiile teoretice cu privire la limba literară în general și la cea artistică în special, Sadoveanu a atras atenția, cu mai multe prilejuri[1], asupra importanței cuvintelor și expresiilor populare ca sursă de îmbogățire a mijloacelor artistice ale scriitorilor. Marele prozator a crezut că are datoria să cotinuie tradiția înaintașilor în această privință și a recomandat și altora să procedeze la fel.

Elevul strălucit al unor dascăli ca Neculce și Creangă, despre care a vorbit întotdeauna cu venerație, Sadoveanu a remarcat că legătura cu marii săi înaintași se stabilește pe baza adîncii prețuiri pe care au acordat-o aceștia graiului popular. Esența acestui grai o vede întrupată în opera lui Creangă, model de prelucrare artistică a materialului de limbă popular, după cum a ținut să precizeze, cu cea mai mare claritate, în aceste rînduri: „Dacă țăranii noștri nu vorbesc și nu pot vorbi ca în proza lui Creangă, fără îndoială că recunoaștem atît în *Povești* cît și în *Amintiri* esența cea mai sublimă a graiului nostru popular, ca și cum geniul limbii noastre s-ar fi întrupat. În

[1] Vezi articolele și comunicările: *Pe o nouă ediție a lui Creangă*, (1930), *În legătură cu limba literară* (1941), în *Evocări*, 1954, *Limba, creație a poporului*, în „Cum vorbim", nr. 7–8, 1951 și *Limba povestirilor istorice*, în „Contemporanul", 11 febr. 1955 și „Limba română", nr. 3, 1955.

BDD-A1591 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:14 UTC)

această limbă în care cîntă suferinți și bucurii ale generațiilor și strălucesc metaforele acumulate de secole ca într-un tezaur, Creangă a dat la lumină un bun suprem al acestui neam, însușirile de delicateță, sentiment și umor" [2]. Aceste însușiri sînt puse puternic în lumină, cu ajutorul unor mijloace artistice pînă la un punct asemănătoare, și în opera lui Sadoveanu. Spre deosebire de înaintaș, un maestru în mînuirea elementelor populare, urmașul supune mai mult materialul de limbă popular transformărilor impuse de marele său talent de poet. În această latură își definește originalitatea profundă stilul lui Sadoveanu. În afară de aceasta, trebuie să mai observăm că la „poezia de expresii a Moldovei", atît de impresionantă în opera lui Creangă, în care scriitorul recunoștea cu plăcere în copilărie „graiul înflorit al mamei" [3], adaugă, cu o nedezmințită hărnicie și pricepere, rezultatele observațiilor pe care le-a făcut asupra graiurilor din alte regiuni ale țării și asupra limbii din vechile cronici, din cărțile religioase și populare și din hrisoave.

Confruntarea limbii din textele noastre vechi cu limba vie, așa cum a cunoscut-o în diversele regiuni ale țării, l-a condus pe scriitor la concluzia că în graiuri se găsesc cele mai prețioase elemente — lexic și expresii — care pot sugera vorbirea oamenilor din veacurile apuse mai bine chiar decît acel arhaic și greoi vocabular turco-grecesc, folosit în general în acest scop: „Tragem învățătură — spune Sadoveanu în comunicarea citată — că limba poporului e statornică și scriitorul de povestiri istorice n-are ce se trudi s-o născocească" [4]. În această limbă au scris cronicarii și mai cu seamă Ion Neculce, pe care Sadoveanu îl recunoaște, în repetate rînduri, printre maeștrii săi [5]. În față cu astfel de modele, scriitorul se arată în total dezacord cu „culegătorii" neabili, lipsiți de invenție și de simțul măsurii, care nu pot trece dincolo de reproducerea mecanică a cuvintelor, expresiilor și proverbelor care colorează graiul viu astăzi ca și în vechime. Cu acest material artistul are datoria să creeze forma originală, potrivită cu conținutul comunicat. Scriitorul nu trebuie lăudat numai pentru puterea lui de a susține cu fidelitate elementele menționate, printre care locul de frunte îl ocupă acele inegalabile imagini populare, închise în locuțiuni și expresii, ci mai ales pentru gradul de filtrare artistică la care reușește să supună acest prețios material. În sensul acesta trebuie înțeleasă și contribuția creatoare a scriitorului în limbă. Din cercetarea muncii creatorului anonim, Sadoveanu desprinde îndemnuri înțelepte pentru confrații mai tineri în special: „Ci intră în uzina cea mare și caută pe meșteri. Învață de la ei dacă îi găsești, nu atît a culege cît a crea tu însuți. (...) Află tu însuți tainele din care ies producțiile populare, învață tu însuți a rotunji o oală nouă, a o arde, a o zugrăvi și a o închina lumii, învață că poporul are tendința de a spune precis,

[2] *Evocări*, 1954, p. 98.
[3] *Op. cit.*, p. 100.
[4] *Limba povestirilor istorice*, în „Limba română", nr. 3, 1955, p. 16.
[5] Vezi și *Opere*, vol. XVII, p. 83.

BDD-A1591 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:14 UTC)

cu economie de cuvinte, cu vervă și umor, versuri surprinzătoare, zicători și proverbe, figuri poetice și cimilituri" [6]. Cuvintele acestea depășesc semnificația unui elogiu adus muncii exemplare a poetului anonim. Ele reprezintă, de fapt, crezul artistic al scriitorului ce și-a închinat „părintelui său literar", poporul din care s-a desprins, toată puterea de creație [7]. Ideea că scriitorul nu este un simplu instrument de înregistrare mecanică a locuțiunilor, expresiilor și zicătorilor populare, ci un factor activ de transformare artistică a acestora, îi aparține lui Sadoveanu cu toată evidența. Monumentala sa operă este cea mai strălucită demonstrație în acest sens. Atitudinea activă a scriitorului față de lexicul și frazeologia populară poate fi urmărită aproape în fiecare pagină pe care o scrie. Încercarea noastră tinde să reliefeze în primul rînd acest aspect.

Cînd vorbim de atitudinea activă a lui M. Sadoveanu față de materialul bogat de locuțiuni și expresii populare, avem în vedere două categorii distincte, care-l solicită în mod diferit pe scriitor. În primul rînd este vorba de anumite formulări tipice greu de modificat — cazul unor locuțiuni mai ales — și, în al doilea rînd, ne referim la unele expresii, proverbe și zicători care permit intervenția fanteziei scriitorului în structura lor. În multe exemple la baza unei imagini a autorului întîlnești de fapt o expresie populară desfăcută și analizată, cu pricepere filologică și cu talent poetic, în părțile ei componente, pînă la punerea în evidență a sensului figurat pierdut de mult. În întrebuințarea locuțiunilor care nu permit desfacerea în părțile componente, scriitorul își dovedește originalitatea în încadrarea lor în frază și adecvarea la psihologia personajelor respective, în așa fel încît graiul țăranilor lui Sadoveanu, foarte veridic, este, în același timp, ca și la Creangă și adeseori mai mult decît la marele său învățător, foarte elaborat. Autenticitatea și savoarea lui populară nu sînt rezultatul unei transcrieri, mai mult sau mai puțin fidele, a graiului viu, ci rezultatul unui act de adevărată creație.

Dintre locuțiunile care colorează vorbirea eroilor lui Sadoveanu, dar al căror înțeles figurat, inițial, s-a șters sau s-a tocit de mult, citățm exemplele: „dus pe gînduri" (O, I, 13); [8] „ne-am pus și noi la cale" (O, 1, 94); „Mi-ai făcut capul călindar" (O, 1, 644), „i-au luat la vale" (O, II, 343); „le-a bătut multă vreme capul" (O, III, 312); „vă găsesc după placul inimii mele" (O, V, 506); „s-a dat de gol" (O, VIII, 219); „cum îi taie capul" (O, X, 549); „pe inima goală" (O, XIII, 11); „de-a fir a părului" (O, XIII, 130); „grăia și el așa în dodii" (O, XIII, 754); „să nu-și facă inimă rea" (O, XVII, 172); „Îmi pusei pentru tine obrazul" (O, XVII, 195); „mă scoate din fire" (O, XVII, 203); „să le vie de hac" (O, XVII, 359); „că-mi poartă sîmbetele" (O, XVII, 504); „să-și ție gura" (O, XVIII, 66).

[6] *Limba povestirilor istorice*, în „Limba română", nr. 3, 1955, p. 16.
[7] Vezi *Poezia populară*, București, 1923, p. 7.
[8] Folosim ediția apărută sub îngrijirea autorului, *Opere*, vol. 1—18, 1954—1959.

BDD-A1591 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:14 UTC)

Fără îndoială că nu acestea sînt „metaforele acumulate de secole ca într-un tezaur" care i-au trezit admirația în opera lui Creangă și l-au atras în mod deosebit pe scriitor. Cele mai multe dintre locuțiunile citate sînt mijloace de comunicare obișnuite, valoarea lor expresivă căzînd pe al doilea plan. Greu de analizat în părțile componente, de unde rezultă și dificultatea de a surprinde înțelesul lor figurat, ele au alte rosturi artistice, independente de funcțiile principale ale metaforei. Aceste locuțiuni, chibzuit dozate, în dialog mai ales, dar și în referatul autorului, întotdeauna în concordanță deplină cu vorbirea eroilor, sînt foarte potrivite pentru descrierea mediului rural și a mentalității țărănești. Luate în ansamblu, pot contribui la crearea unei anumite atmosfere rustice, în care stăruie cu putere și o impresie de vechime.

Socotim util să grupăm aparte locuțiunile și expresiile populare cu o valoare stilistică mai clară, datorită faptului că sensurile lor figurate sînt mult mai evidente. În special aceste elemente sînt reținute cu grijă de prozator, care le încadrează cu propriile sale cuvinte așa fel în frază, încît înțelesul lor ironic, ascuțișurile satirei sau efectele umoristice să sporească. În consecință, posibilitatea lor de a dezvălui trăsăturile personajului respectiv este mai ridicată. Dintre numeroasele locuțiuni și expresii populare din opera lui Sadoveanu care pot fi citate în această categorie, reținem doar aceste exemple: „are să ne vie apa la moară" (O, I, 190); „mi-au mas șoarecii în pîntece" (O, I, 201); „fuge de-i sfîrîie călcăiele" (O, I, 244); „sac fără fund" (O, I, 556); „nici cîtu-i negru sub unghie" (O, I, 584); „am eu ac pentru cojocul lor" (O, I, 663); „M-am sculat cu noaptea-n cap" (O, II, 567); „om ascuțit la minte" (O, III, 151); „ajunge în fruntea bucatelor" (O, III, 152); „nu le puteai ajunge cu prăjina la nas" (O, III, 153); „ne iese părul prin căciulă" (O, V, 234); „mă pun eu luntre și punte" (O, VII, 384); „alegînd grîul de neghină" (O, X, 173); „foc de paie" (O, X, 212); „să se ascundă după deget" (O, X, 649); „Se apropia, măi băieți, funia de par" (O, XIII, 424); „și-a luat inima în dinți" (O, XIII, 764); „se ținea cu dinții" (O, XIII, 875); „nu m-au mîncat mult puricii" (O, XIII, 897); „taie cîinilor frunză" (O, XV, 408); „o să-ți fac pielea tobă!" (O, XVII, 181); „nu-și mai încape în piele" (O, XVII, 192); „să-și săreze și robii inimile" (O, XVII,214); „și-i bat de le curg fulgii" (O, XVII, 284); „n-aveai unde arunca un ac" (O, XVI, 307); „se întoarce și el după cum bate vîntul" (O, XVII, 335); „O să vă frec de-o să vă iasă untul" (O, XVII,354); „ți s-au aprins călcăiele?" (O, XVII, 439); „nu dusese la ureche" (O, XVIII, 131); „cu capul în nouri" (O, XVIII, 151); „se socot coborîți din cer cu hîrzobul" (O, XVIII, 260); „norodul îmbulzit cîtă frunză și iarbă" (O, XVIII, 449).

Demn de menționat este faptul că scriitorul folosește acest material, în numeroase cazuri, cu scopul de a evita răceala mijloacelor gramaticale obișnuite pentru precizarea însușirii sau circumstanței. Găsește, în special, numeroase posibilități de a comunica, nuanțat și

BDD-A1591 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:14 UTC)

precis, cu ajutorul locuțiunilor și expresiilor populare, intensitatea cu care se face o acțiune și valorile de sus ale însușirilor: „cît ai fuma o lulea" (O, I, 187); „lung cît o prăjină" (O, I, 216); „Bun ca pîinea caldă" (O, I, 418); „țipa ca-n gură de șarpe" (O, I, 557); „curată ca-n palmă" (O, II, 451); „mulți puzderia pămîntului" (O, II, 457); „mînios nevoie-mare" (O, II, 500); „fugea de mînca pămîntul" (O, III, 17); „au venit turcii și tatarii cîtă frunză și iarbă, prăpădenia pămîntului" (O, III, 159); „vorbește ca apa" (O, III, 197); „aprigă, de nu-i găseai pereche!" (O, IV, 74); „mînios Dunăre" (O, IV, 327); „plină ca un stup" (O, V, 265) „amarnic de zgîrcit" (O, V, 295); „un chef la toartă" (O, V, 596); „afară-i un ger de crapă ouăle corbului" (O, VII, 92); „putred de bogat" (O, XV, 423); „cît ai zbate din amnar" (O, XVII, 192); „scumpă foc" (O, XVII, 292); „cît te-ai șterge la ochi" (O, XVIII, 388). Scriitorul cunoaște foarte bine valoarea nuanțelor pe care le introduc formulările populare citate și-i place să atragă singur atenția asupra lor, ca în acest exemplu din *Baltagul*. „Cea întîi se cheamă *bătaie*, iar a doua *o bătaie ca aceea* ori *o mamă de bătaie*" (O,X,517). Trebuie menționate tot aici și unele construcții sintactice populare care conduc la aceleași efecte stilistice: „Bun *care nu se mai află*" (O,III,12); „Domnule căpitan, e atîta controboanță, *decît nu mai este chip!..*" (O, VII, 275); „sînt vînători pe acolo *care nu se mai află pe lume*" (O, VIII, 329); „mă *bucur care nu se mai află*" (O, X, 526); „s-a înfricoșat *care nu se mai află*" (O, XV,410). În cele mai multe din exemplele citate este evidentă și intenția umoristică.

Alături de expresiile populare trebuie discutate și proverbele și zicătorile pe care Sadoveanu le-a prețuit și le-a considerat de multe ori împreună, sesizînd cu ascuțime asemănările dintre ele. Exemplele sînt numeroase și vom reține aici doar cîteva: „Munte cu munte se întîlnește, dar om cu om?" (O, I, 196)); „dar vorba ceea: ochii văd, inima cere..." (O, I, 202); „Cum le-am cumpărat, așa le vînd" (O, II, 320); „cîte păsări zboară, tu crezi că toate se mînîncă?" (O, III, 12); „Foamea, frate, e mare meșter bucătar" (O, III, 1657); „Așa-i cînd îmbătrînește lupu... îl încolțesc coteii" (O, V, 260); „Omul cînd îmbătrînește, pune paie și-l pîrlește, vorba cîntecului"... (O, V, 425); „Banu-i ciocoi de uși multe" (O, VII, 358); „Vorba ceea: mînă pe mînă se spală și-amîndouă obrazul" (O, VII, 372); „De unde nu-i foc, nu iese fum" (O, VII, 178); „apa nu-i bună de pus nici în ciubote" (O, X, 70); „Nimeni nu poate sări peste umbra lui" (O, X, 514); „calul vechi nu se învață buiestraș" (O, XIII, 415); „mai degrabă poți păzi un cîrd de iepuri, decît o fată" (O, XIII, 467); „corb la corb nu-și scoate ochii" (O, VIII, 659); „de mere crude ți se strepezesc dinții" (O, XIII, 677); „rîsul te rîde și batjocora te batjocorește" (O, XIII, 683); „bine este să nu se joace gătejele cu focul" (O, XV, 355); „Cum și-o face omul singur, nu i-o face nici dracul" (O, XV, 407); „din coadă de cîine nu se face sită de mătase" (O, XVII, 197); „Ziua proastă de dimineață se cunoaște" (O, XVII, 514); „cum glăsuiește o vorbă veche, că omul e tare ca fierul și slab ca oul" (O, XVIII, 26);

BDD-A1591 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:14 UTC)

„ceea ce face mîna mea dreaptă să nu știe mîna mea stîngă" (O, XVIII, 248); „Cunoașteți și domniile voastre vorba veche, omătul cel dintîi curge la rîpă" (O, XVIII, 346); „Nu se vede cioara din grîu... repetă Ochilă o zicătoare veche a țăranilor" (O, XVIII, 628).

Ca la Anton Pann și Ion Creangă, în unele pagini ale lui Sadoveanu proverbele se solicită unele pe altele, grupate pe teme. Sînt cazuri cînd personajele vorbesc, de-a lungul mai multor replici, în parimii, după modele ca acestea:

— *Dar dacă te-ar fi găsit, trebuia numaidecît să urmeze învățătura proverbelor vechi: „bate fierul pînă-i cald" și „lucrul de azi nu-l lăsa pe mîine" și te-ar fi tăiat Hurda.*

— *De aceea nu m-a găsit căpitanul, slăvite împărate, urmînd altei învățături vechi, că „graba strică treaba"* (O, XV, 460).

La fel de iscusiți în potrivirea acestor vorbe înțelepte sînt și eroii din *Nicoară Potcoavă*:

În răstimpul ce-a urmat, diaconul Radu a rostit încet vorbe vechi din țara sa:

„Cine seamănă vînt, culege furtună..."
„Lăcomia, boală nebună..."
„Boieru-i tulpină făr'de rădăcină..."

Seria este continuată cu aceste vorbe de duh, învățate de diacul Radu de la Ghiță Botgros: *„De-atîta lup, prinde a mușca și oaia"*, pentru ca să se încheie cu zicala, rostită sub forma unei concluzii de unchesul Petrea: *„Unde s-a adăpat boierul, rămîne otrăvit izvorul"* (O, XVIII, 259).

Inventivitatea scriitorului în folosirea locuțiunilor, expresiilor și zicătorilor se manifestă, după cum am arătat, nu numai în modul în care sînt solicitate acestea pentru a caracteriza felul de a vorbi și psihologia personajelor sau pentru a evoca sugestiv mediul și epoca, așa cum am văzut în exemplele de mai sus. Pentru a răspunde mai bine acestor scopuri artistice, scriitorul modifică adeseori zicerile populare. În continuare vom stărui mai ales asupra acestui aspect.

Astfel de intervenții ale scriitorului devin mai evidente dacă comparăm mai multe variante ale aceleeași locuțiuni sau expresii, așa cum apar într-o operă sau în mai multe. Iată cîteva exemple în care apar modificate, într-o măsură mai mare sau mai mică, expresiile: *„ți se face părul măciucă"*, *„ți se încrîncenă carnea"*, *„a fi cu gheața în spate"*: 1. „ți se ridică părul măciucă în vîrful capului" (O, III, 73); „murdării care-ți zbîrlesc părul din cap" (O, IX, 566); „mi-a zbîrlit părul sub cușmă" (O, VIII, 482); „părul din cap i s-a făcut arici" (O, XIII, 995); 2. „Cînd o văd carnea pe mine-i ace" (O, VII, 368); „Atunci prietenul acesta al meu a simțit că-i crește pe spinare păr de cîne turbat" (O, VIII, 534); „niște istorisiri de s-a făcut crîncenă carnea pe mine și n-am să le uit pînă la ceasul morții" (O, VIII, 568); „I s-a zbîrlit pielea pe șira spinării" (O, XVII, 204); 3. „era totdeauna cu gheaaț-n spate" (O, IX, 33); „simțești pe dumneata cămeșă de gheață" (O, XIII, 92); „Curtenii stăteau ca-n cămeși de gheață" (O, XV, 369).

BDD-A1591 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:14 UTC)

După cum se poate observa cu ușurință, în unele cazuri intervenția fanteziei scriitorului este evidentă, alteori este vorba de reținerea unei variante, tot populare, adaptată ușor împrejurării.

Aceste modificări de la o variantă la alta par, la prima vedere, neesențiale, în multe cazuri, pentru că este vorba doar de înlocuirea unui cuvînt sau de modificarea topicii față de formularea cea mai obișnuită: „Ai turnat *oleu* peste foc!" (O, XVII, 367); „parcă i-ar fi adus *haitul*" (O, X, 516); „o răutate nu vine niciodată fără *tovărășie*" (O, XI,324); „fără să fi *păsunat* împreună oile" (O, XVII, 321); „*Are să se mai plece* un nas dintre cele semețe" (O, XIII, 22); „nasuri *sumuțate*" (O, XII,136) etc. Asftel de modificări, chiar dacă nu schimbă structura expresiilor respective, reușesc, mai bine decît varianta comună, să localizeze sau să evoce mediul social și timpul, datorită unor cuvinte care au această calitate *(hait, oleu, sumuța)*, pe lîngă faptul, deloc lipsit de importanță, că sînt simțite mai proaspete, în formularea nouă.

Ca și în vorbirea curentă, expresiile și zicătorile apar trunchiate, concentrate, ceea ce le face mai sugestive: „Cînd vorbim de lup"... (O, XIV, 432); „chelului îi trebuie scufie..." (O, XVII, 292). De cele mai multe ori, însă, în varianta folosită de scriitor observăm adaosuri și precizări, în aceeași manieră populară, menite să întărească imaginea originară, altfel destul de tacită de întrebuințarea frecventă în vorbirea obișnuită: „să te porți cu mine știi cum? ca c-un pahar *subțire de sticlă*..." (O, V, 383); „Era inima-n mine neagră și rea *ca zgura*" (O, VI, 434); „rîzînd într-un dinte *cînesc*" (O, VII, 370); „Îi șîngera inima, *împunsă de-un spin*" (O, X, 74); „să-i puie lacăt la gură și *să învîrtă cheia de două ori*" (O, XI, 324).

Fără îndoială că multe din modificările și adaosurile acestea sînt impuse, pe lîngă factorii amintiți, și de necesitatea de a include formularea respectivă în fraza autorului sau a personajului: „Îți arăt eu, chelule, care îmi umbli după tichie de mărgăritar" (O, XVII,174), după cum altele sînt cerute de nevoia de a adapta formula consacrată de uz unui caz particular: „minciuna sparge și casa de piatră — și boieru-i minciună din creștet pînă în tălpi" (O, I, 195); „ca să plăteasscă mucaremeaua, adică înnoirea domniei, și ca să strîngă putere pentru zile grele" (O, X, 114). Distanța de la varianta care circulă în graiul viu la aceea a scriitorului poate fi, uneori, foarte mare (Compară ultimul exemplu citat cu proverbul: „strînge bani albi pentru zile negre"!). De cele mai multe ori este vorba, însă, de dorința evidentă de a explica zicerea populară și aceasta nu se poate face fără o analiză care să pună în lumină geneza ei. Sadoveanu reușește acest lucru fără comentarii savante, cu ajutorul unor modificări care nu anulează expresia populară, ci vin în întîmpinarea ei, clarificîndu-i înțelesul. Pentru cei mai mulți dintre noi formularea „fătat nu ouat" este obscură. O simplă precizare, în formularea scriitorului, îi clarifică înțelesul: „bărbat — adică acel om care nu-i ouat și *clocit*, ci fătat" (O, XIII, 269).

BDD-A1591 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:14 UTC)

Preocuparea, constantă la Sadoveanu, de a explica expresiile și zicătorile populare merge pînă la sugerarea condițiilor istorice în care au putut lua naștere acestea: „Filipenii au prăpădit tot, n-au rămas buni decît de sapă lată" (O, VXIII, 129); „Răzeși am fost ș-am rămas la sapă de lemn și pentru o pită ne-am dat robi" (O, XVIII, 152). Alteori se fac precizări ca acestea: „Atunci s-a ivit o zicală: că ce-i greu peste bordeie? — Birurile lui Duca-Vodă" (O, VIII, 564)[9]; în acea vreme s-a stîrnit o zicală a norodului: „Lăcomia vinde neamul și moșia" (O, XVIII, 8). Concludent, din punctul acesta de vedere, este și un fragment din *Caleidoscop*, în care scriitorul, pornind de la modele populare, ne transpune în mijlocul unor condiții favorabile pentru ivirea unor zicale caracterizate printr-o mare forță satirică:

Între multele lor vorbe despre tagma naivilor fără leac, oamenii de la noi vor mai adăogi o serie, ca de pildă:
Neghiobul cetește pravila cînd a ajuns în butuc.
Cînd n-are ce face, prostul se pune chezaș.
Mintea prostului cît coada prepeliței.
Bate stînca, să-i curgă izvor.
Un prost samănă, alt prost se duce la culeș.
Prostul s-aține la iepuri, duminica, în preajma bisericii.
Caută ziua de ieri. Se pune la trîntă cu furtuna. Dacă-i chel, își dorește păr creț. I se face dor de alune după ce și-a scos măselele" (O, XVII, 85).

Colaborarea scriitorului cu autorul anonim este evidentă în aceste exemple. Prelucrarea adîncă a materialului popular creează impresia stăruitoare că asistăm, într-adevăr, la procesul ivirii acestor zicale în limba poporului. Faptul că scriitorul poate descompune și analiza cu ușurință expresiile și zicătorile poporului, explicîndu-și geneza lor, îi dă posibilitatea să le modifice și să le adapteze în vederea obținerii efectului pe care îl urmărește. Am văzut, în unele exemple citate mai sus, subordonarea acestor prelucrări unor scopuri satirice. De multe ori aceste adaptări și intervenții ale autorului în structura locuțiunilor, expresiilor și zicătorilor servesc la realizarea sau îngroșarea notei umoristice: „Unul mi se pare că-și ascute limba" (O, X, 99); „simțind bolduri la limbă" (O, XIII, 315); „se uită numai cu supărare și i-au crescut țepi de aricioaică" (O, X, 546); „are la doagele capului sfinției sale puțină lipsă" (O, XIII, 145); „cum se făcea sară, urma pilda găinilor" (O, X, 132); „Gardul se lăuda într-o zi că are proptele" (O, XI, 323). Aceleași efecte le obține scriitorul și prin alăturarea și contopirea mai multor expresii, prelucrate într-o singură unitate frazeologică, mai largă: „lăsați-mă s-o măsor c-un capăt de băț și s-o croiesc cu celălalt capăt" (O, XV, 448); „Măcină rîșnița grăunțe; măcinăm și noi vorbe, punînd țara la cale" (O, XVIII, 160).

Vorbirea eroilor lui Sadoveanu se carcterizează, după cum observa cu pătrundere Tudor Vianu, printr-o „deosebită cultură socială

[9] În *Poezia cimiliturilor*, colecția „Cartea poporului", Sadoveanu dă răspunsul „Birul", fără precizarea mai exactă a timpului.

BDD-A1591 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:14 UTC)

și morală, prin politețea, prin rezerva, prin umorul ei discret prin unda de poezie care o străbate" [10]. Toate aceste calități se fac vădite, după cum am văzut, și în modul în care folosește scriitorul locuțiunile și expresiile populare. Duritățile de limbaj sînt adevărate excepții în opera lui Sadoveanu. Imprecația se rostește în formule străvechi, în care imaginația poporului se dovedește activă și inventivă. Scriitorul reține, în vorbirea eroilor săi, expresii care nu depășesc ca violență acest grad: „Ard-o para focului s-o ardă! Trăsni-o-ar și n-ar mai ajunge!" (O, VII, 320); „Mînca-te-ar lupul cel bătrîn"! (O, VII, 322); „N-avem lapte, n-avem vaci, mămucă; n-avem, că ni le-a mîncat Duca-Vodă, mînca-l-ar temnița pămîntului și viermii iadului cei neadormiți" (O, VIII, 565) [11].

Scriitorul evită termenii necuviincioși și punctele de suspensie. Cînd socotește că este necesară o expresie mai tare, găsește mijloace potrivite a o face mai puțin supărătoare, ca în acest exemplu: „își mînîncă de sub dînsul... să iertați dumneavoastră" (O, VI, 10). De cele mai multe ori recurge, însă, la eufemism: „D-apoi așa și pe dincolo în flendurile voastre și ale oștenilor împărățești" (O, XVIII, 226); „Adăogînd o înjurătură absurdă de destrăbălare sexuală cu mamele noastre de demult răposate" (O, XVIII, 634).

Eufemismul, semn de delicatețe sufletească și nu manifestare ipocrită și pretențioasă a politeței, apare în opera lui Sadoveanu în împrejurările cele mai variate. Copilului rezultat din dragoste în afara căsătoriei poporul i-a spus metaforic *„din flori"*. Locuțiunea apare de mai multe ori în opera lui Sadoveanu, în diferite variante: *„feciorul din flori* al lui Aron-Vodă" (O, V, 577); *„copil din flori"* (O, XVIII, 23); „acea întîmplare veche cu *pruncul din flori"* (O, XVII, 418). Scriitorul preferă însă, ca și în alte cazuri, să dea o formulare personală expresiei populare, cu intenția vădită de a șterge înțelesul peiorativ pe care aceasta l-a căpătat cu vremea: „Măria ta, răspunse jignit pădurarul, că n-am avut părinte de soi, nu-i vina mea, ci a cîmpului cu flori" (O, X, 319); „iar pe tată îl cunoaște numai ea și ades lunca înflorită" (O, XVIIII, 21).

Interesante și foare bogate sînt formulările eufemistice referitoare la moarte: „celui ce se ducea" (O, I, 19); „să pornească la veșnicile locașuri" (O, III, 7); „să călătorească spre țărmuri de tăcere de întuneric și uitare" (O, III, 19); „să se stîngă" (O, III, 19); „adormi cu fața la pămînt somnul cel din urmă" (O, III, 165); „vom trece hotarul cel negru" (O, VI, 323); „tărîmul celălalt" (O, VIII, 330); „i s-a împlinit veleatul" (O, VIII, 386); „așteptînd să trec la limanul cel neînviforat" (O, XVIII, 425); „limanul cel fără vifor" (O, VIII, 482); „a trecut către lăcașurile cele veșnice" (O, VIII, 475); „drumul cel fără întoar-

[10] Vezi articolul *Cîteva observații despre limba și arta literară a lui M. Sadoveanu*, în „Limba română", nr. 5, 1955, p. 12.

[11] Cf. textul lui Ion Neculce: „n-avem lapte să-ți dăm, c-au mîncat Duca-Vodă vacile din țară, de-l va mînca viermii iadului cei neadormiți", în *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de acad. Iorgu Iordan, 1956, p. 162.

BDD-A1591 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:14 UTC)

cere" (O, VIII, 565); „sfîșitul cel de obște" (O, X, 47); „adormirea bătrînului Ștefan-Voievod" (O, XVIIII, 7). Multe din aceste formulări își au originea în vechile scrieri religioase, care au impus un număr de expresii figurate în limba vie. Altele, alcătuite după modele populare, sînt creația autorului: „acum macar o mîngîiere să am, înainte de a ieși din găoace găina pe care are să mi-o deie peste groapă cumătra Zamfira" (O, III, 7); „ne-om duce și noi, eu și cu baba Cireașa, unde se duc toate... unde se duc și-aceste frunze de frasin zburate de vînt" (O, XVIII, 11).

Stilul capătă, datorită utilizării unor locuțiuni, expresii și zicători ca cele citate, o nuanță solemnă. Aceasta devine și mai evidentă în pasajele în care limba este supusă unui proces adînc de elaborare artistică. Locuțiunile și expresiile populare sînt transferate, datorită intervenției scriitorului în structura lor, într-o zonă de elevație stilistică pe care n-o cunosc în vorbirea obișnuită. Solemnitatea stilului, obținută cu mijloacele populare cultivate cu măiestrie, nu împiedică realizarea unui umor discret, chiar cînd sînt relatate întîmplări grave. Sînt concludente în acest sens numeroase pagini din *Hanu Ancuței*. Iată în ce termeni evocă un erou din aceste povestiri umbrele trecutului: „Pe vremea aceea, tot în acesta loc ne aflam în preajma focurilor și a carălor cu must, cu alți oameni care acuma-s *oale și ulcele*; și-n jurul nostru umbla Ancuța cealaltă, mama acesteia, care și ea *s-a dus într-o lume mai puțin veselă*" (O, VIII, 466). În vorbirea altui personaj, expresia *oale și ulcele* apare concentrată la maximum: „nu ne-om mai întîlni decît după ce-oi fi și eu *ulcior*" (O, VIII, 532). Prelucrarea autorului stimulează mai puternic imaginația și este mai potrivită cu atmosfera gravă a povestirii.

Oamenii din cărțile lui Sadoveanu, întocmai ca acești răzeși din *Hanu Ancuței*, fac gesturi solemne, rituale, însoțite de cuvinte alese, de expresii figurate și de formule de politețe care atestă legătura intimă cu natura și respect pentru interlocutor: „Și cătră toți ceilalți mă închin ca la codru verde!" (O, VIII, 474); „Mă închin cu sănătate ca la o luncă verde" (O, XVII, 559). Exemplele în care apar astfel de urări populare sau formule de politețe tipice ar putea fi înmulțite. Ele apar peste tot în paginile lui Sadoveanu și respectă, în funcție de cerințele povestirii, culoarea epocii: „Închin oala la toate *obrazele*" (O, VIII, 466); „cît păr ai dumneata *în cinstita dumitale barbă*" (O, XV, 48).

Scriitorul s-a folosit, pentru a-și îmbogăți numărul locuțiunilor, expresiilor și zicătorilor, de limba vie și de producțiile folclorice, dar și de textele vechi. De altfel, după cum a ținut să precizeze, între limba veche și graiuri sînt adeseori corespondențe atît de puternice încît lexicul și formulările populare trec, în mod necesar, din gura vorbitorilor care le mai păstrează și astăzi în limba povestirilor istorice. Este interesant, de aceea, să urmărim, măcar și în treacăt, felul cum folosește autorul acest prețios material în paginile de evocare istorică.

BDD-A1591 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:14 UTC)

Se impune, de la început, observația de ordin general că în povestirile istorice Sadoveanu nu numai că apelează frecvent la expresii și locuțiuni populare, dar acestea sînt supuse unui proces de adaptare și de prelucrare mai adîncă decît în alte scrieri. Să se compare, pentru aceasta, povestiri ca *Bordeienii* sau *Mitrea Cocor* cu *Hanu Ancuței* sau *Nicoară Potcoavă*, ca să ne referim doar la cîteva din cele mai cunoscute opere ale prozatorului, din etape de creație diferite. În al doilea rînd — și aceasta este categoria pe care vrem s-o ilustrăm, îndeosebi, aici, pentru că întregește seria exemplelor deja citate — scriitorul acordă un loc deosebit, în povestirile istorice și cîteodată chiar în alte producții, formulărilor și imaginilor populare la care au recurs și vechii cronicari.

Reținem, mai întîi, din categoriile care se pot distinge, cîteva locuțiuni și expresii, de circulație curentă astăzi în graiuri ca și în vorbirea familiară, cărora scriitorul le restituie sensul inițial: „De pe dealuri se înalță în sus șfară, adică fumegare — dîndu-se cu asta anumită veste la cel ce se uită aici din altă zare de deal" (O, XIII, 244); „Cînd s-a dat șfara în țară și au cunoscut fumul de primejdie în fundul zării" (O, XIII, 832). Primul exemplu, mai ales, cuprinde o explicație foarte precisă a locuțiunii *a da șfară în țară*, desfăcută și analizată cu grijă în părțile ei componente. În alte exemple, fără să se producă nici o schimbare în structura formulării consacrate de uz, sensul este cel inițial, nefigurat: „ajunseră cu rogojini aprinse în cap, la măria sa Lupu Mavrocosti" (O, XII, 579); „pun țara la cale" (O, XIII, 20) etc.

În cele mai multe exemple, scriitorul încadrează, în cuvintele sale, vorbe ale cronicarului, care nu au însă calitatea citatului și nici nu sînt luate ca atare, pentru că originea lor populară este evidentă și în cronicile folosite ca izvoare: „vremuri cumplite" (O, I, 197); „Petru-Vodă Șchiopul, «matca fără ac» domnea peste o Moldovă a ruinelor și mormintelor" (O, I, 184); „să înfrîngă cerbicea lui Potocki și să tăiem ca pe niște miei pe coconii lui" (O, V, 491); „în hart" (O, V, 495); „și-i făcu față" (O, V, 497); „ați fost ca lupii între oile cele proaste..." (O, V, 503); „se pleacă la îndurarea domniei mele" (O, V, 573); „nu sînt vremile sub cîrma omului" (O, X, 32); „acest gînd e cam cu primejdie" (O, X, 64); „domniile în Moldova sînt trecătoare" (O, X, 82); „a prins limbă" (O, X, 89); „la mîna orheienilor" (O, X, 91); „Liniștea apei și-a vîntului — asta-i partea lor" (O, X, 139); „țara are să se scoale" (O, X, 171); „cunoaște adînc din cărți" (O, XIII, 44); „să iasă la Lehia în dobîndă și la Țara Moldovei în dobîndă" (O, XIII, 174); „schimbarea domnilor și bucuria nebunilor" (O, XVIII, 7); „Fost-a mare cumpăt creștinilor" (O, XVIII, 11); „Sula de aur zidul străpunge" (O, XVIII, 14). Toate exemplele dovedesc o lectură atentă a cronicilor lui Grigore Ureche, Miron Costin și Ion Neculce. Bineînțeles că, în cele mai multe cazuri, expresia populară folosită de cronicar este prelucrată de scriitor.

Facem mențiunea că o serie de formulări ca cele citate, devenite cu vremea populare, folosite și în cronici, își au originea în

BDD-A1591 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:14 UTC)

textele religioase, traduse cu mulți ani înainte de alcătuirea vechilor letopisețe. Pentru a realiza cu mai mult succes culoarea timpului Sadoveanu, bun cunoscător al literaturii noastre vechi, recurge la astfel de exemple, precizînd, în unele cazuri și sursa: „Și cum, deasemeni, psalmistul cel vechi adaugă: vinul veselește inima omului și folosește mădularelor lui" (O, X, 7); „de la alfa la omega" (O, XI, 322); „gardurile nalte cad cu huiet. Așa scrie psalmistul" (O, XI, 324); „În țara asta unde curge miere și lapte, după slova Scripturii" (O, XVIII, 152) etc.

Pentru a se vedea cît de numeroase sînt, în scrierile lui Sadoveanu, variantele unor formulări din cronici care reproduc locuțiuni și expresii populare, le citățm aparte pe cele referitoare la moartea violentă. Acest material de limbă, în esența lui tot popular, este prețuit de scriitor pentru posibilitățile lui de a oglindi vitregia și nestatornicia vremurilor descrise. Între exemplele citate vom întîlni, alături de formulări asemănătoare cu cele din cronici, și creații personale, după modelul celor dintîi, care, de altfel, trimit la același izvor popular: „să cad eu sub buzdugan" (O, I, 24); „a răpus capul lui Răzvan" (O, V, 420); „ne pierdem capetele" (O, VIII, 479); „îmi las aici oasele" (O, VIII, 525); „scurtezi pe un fiu de voievod" (O, X, 109); „nu mi-aș pune capul" (O, X, 152); „Fiind domnul lor al tuturora, le pot lua capetele" (O, X, 166); „să le ierte capetele" (O, X, 179); „să nu-mi doboare la urma urmei căpățîna în pulbere" (O, X, 182); „să vă puie sub sabie" (O, X, 210); „cu zilele în palmă" (O, X, 238); „mare primejdie și pieirea capului" (O, X, 367); „să-i dăm cep" (O, XIII, 178); „nu-și răpune ca un prost țeasta" (O, XIII, 227); „ne prăpădim capetele" (O, XIII, 393); „judecat cu sabia" (O, XIII, 413); „pot să rămîie, într-o zi, și ei scurtați" (O, XIII, 453); „să supuie lui Dimcea gealatul capetele unor boieri" (O, XIII, 476); „să fie stricat coconul" (O, XV, 369) „să-și scape capul" (O, XVIII, 16).

Sintetizînd rezultatele pe care le oferă cercetarea locuțiunilor, expresiilor și zicătorilor populare în opera lui Sadoveanu, desprindem concluzia că acest material bogat ocupă un loc deosebit de important între mijloacele artistice folosite de scriitor. Caracterul popular al limbii în care și-a scris Sadoveanu monumentala sa operă rezultă, în primul rînd, din folosirea frazeologiei populare. Acest material se ridică, în opera marelui prozator, la un nivel de elaborare artistică neîntîlnit pînă la el în literatura noastră. Expresia populară este încorporată organic în fraza scriitorului, adeseori într-o formă modificată față de varianta cu cea mai largă circulație în vorbirea obișnuită. Ea devine, în felul acesta, un punct de plecare pentru crearea unor imagini originale. Această atitudine, mereu activă, față de fondul de ziceri tipice populare se accentuează în faza de maturitate artistică a scriitorului. Fără să se fi mulțumit niciodată cu simpla lor transcriere, în prima perioadă de creație ele apar într-o formă mai frustă, mai apropiată de modelul popular. Cu îmbogățirea experienței și o dată cu acumularea unui număr tot mai mare de

BDD-A1591 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:14 UTC)

locuțiuni, expresii și zicători populare, tendința de a le trata tot mai liber crește. Însușirile cele mai nobile ale poporului, între care scriitorul prețuiește, în mod deosebit, delicatețea, adîncimea sentimentului și umorul, sînt comunicate cu ajutorul acestui material. Originalitatea stilului lui Sadoveanu rezultă, așadar, în mare măsură, din această atitudine creatoare față de materialul de limbă oferit de graiurile populare.

LOCUTIONS ET EXPRESSIONS POPULAIRES DANS L'OEUVRE DE M. SADOVEANU

RÉSUMÉ

M. Sadoveanu élève les locutions et les expressions populaires à un niveau d'élaboration artistique jamais recontré avant lui, dans notre littérature. Entièrement assimilées et refondues par l'écrivain, celles-ci constituent son point de départ dans la création d'images artistiques. Sans s'être jamais contenté avec leur simple transcription, les locutions et les expressions populaires apparaissent cependant durant la première période de sa création sous des formes plus frustes, plus proches du modèle populaire. Au fur et à mesure que son expérience linguistique s'enrichit et qu'il accumule un nombre toujours plus grand de locutions, expressions et dictons populaires, sa tendance de les traiter plus librement s'accroît. Les qualités les plus nobles du peuple, parmi lesquelles Sadoveanu apprécie particulièrement la délicatesse, la profondeur des sentiments et l'humour, sont exprimées, en général, à l'aide de ces moyens populaires, élevés par lui, avec une intuition parfaite et avec art, à un niveau très élevé, ce qui imprime à son style une originalité bien marquée.

BDD-A1591 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:00:14 UTC)